

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

پایان نامه کارشناسی ارشد در رشته ی الهیات (فقه و مبانی حقوق اسلامی)

بررسی فقهی مسأله افزایش جمعیت و تکثیر موالید از دیدگاه امامیه

استاد راهنما

دکتر ظاهر علی محمدی

استاد مشاور

دکتر عبدالجبار زرگوش نسب

نگارنده

سعیده رضائی سرچشمه

مهرماه ۱۳۹۲

سازمان اسناد و کتابخانه ملی
جمهوری اسلامی ایران

تقدیرم

تقدیرم به او که هر چه هست، همه از اوست

و

تقدیرم به او که جهان در انتظار اوست

و

تقدیرم به پدر و مادرم بهر آنان همیشگی ام

آنان که امروزم را دیون دیروز آنانم

آنان که وجودم برایشان همه نبح بوده و وجودشان همه مهر

و

تقدیرم به همسرم که صمیمانه و صبورانه همواره مرا یاری نمود

و

به برادران و خواهران عزیزم، به پاس عاطفه سرشار و گرمای امید بخش وجودشان، که در این سردترین روزگار، پشتیبان من بودند.

تقدیر

شکر و سپاس خدای را که سخنوران، دستودن او بمانند و شمارندگان، شمردن نعمت های او ندانند و کوشندگان، حق او را کزاردن نتوانند. اکنون که این پایان نامه به پایان رسید بر خود واجب می دانم که از زحمات، راهبانی ها و الطاف بزرگانی که از محضرشان بهره برده ام مراتب شکر و قدردانی را به قلم آورم:

از استاد راهبانی عالی قدر و گرامی ام، جناب آقای دکتر طاهر علی محمدی به دلیل راهبانی های بی شمراشتان که بسیاری از سختی ها را برایم آسان نمودند و از استاد مشاور محترم و بزرگوام، جناب آقای دکتر عبدالمجید زرکوش نسب که با نظرات ارزشمندشان، ضمن دکلمی به بنده، موجب تکمیل این اثر شدند، کمال شکر و قدردانی را می نمایم.

و از تمام دوستانی که در نگارش این پایان نامه مرا مورد لطف و عنایت خود قرار دادند، بسیار سپاسگزارم.

چکیده

مسأله‌ی جمعیت را می‌توان از جهات گوناگونی از جمله جنبه‌ی دینی و فقهی مورد بحث و بررسی قرار داد. در سالهای بعد از پیروزی انقلاب اسلامی و جنگ تحمیلی مسؤولان نظام با توجه به اقتضانات آن زمان، سیاست‌های تنظیم خانواده و کنترل جمعیت را در پیش گرفتند و اقداماتی از جمله تبلیغ و ترویج روش‌های جلوگیری از بارداری و زاد و ولد را در جهت کاهش جمعیت و تحدید موالید انجام دادند که تداوم این رویه در دهه اخیر مورد انتقاد صریح صاحب نظران و در رأس همه، مقام معظم رهبری قرار گرفت و از مدیران ذی‌ربط، متوقف شدن برنامه‌های کنترل جمعیت و تحدید موالید و در نتیجه ضرورت برنامه‌ریزی برای افزایش جمعیت خواسته شد. از آنجایی که این موضوع و مسائل مربوط به آن موافقان و مخالفانی بخصوص در حوزه‌ی دینی و مذهبی دارد، می‌طلبد که درباره‌ی آن پژوهش جامعی به عمل آید و دیدگاه‌ها و ادله‌ی دو طرف مورد بررسی دقیق قرار گیرد و جایگاه آن در فقه امامیه مشخص گردد و نیز ادله‌ی طرفین بیان شود و مشخص شود که کدام دیدگاه مطابق و سازگارتر با تعالیم اسلامی است، همچنین از آنجا که برنامه‌های تنظیم خانواده و روش‌های پیشگیری از بارداری از مسائل مبتلا به افراد جامعه اسلامی است، ضرورت دارد مورد بررسی دقیق قرار گرفته و دیدگاه فقهای امامیه در این زمینه بیان و حکم بکارگیری آنها مشخص شود. در این پژوهش که به روش توصیفی-تحلیلی انجام گرفته، به دست آمده که در اسلام افزایش جمعیت به عنوان یک عمل مستحب مورد تأکید فراوان قرار گرفته است و بر این اساس ادله موافقان افزایش جمعیت و تکثیر موالید با روح و تعالیم اسلامی سازگارتر است و استدلال‌هایشان موجه‌تر و قوی‌تر به نظر می‌رسد. ضمن آنکه استفاده از روش‌های کنترل جمعیت و پیشگیری از بارداری در برخی موارد؛ از جمله سقط جنین و عقیم‌سازی دائمی، حرام و فقط در موارد استثنایی تجویز شده است و در برخی موارد، مکروه و منوط به رعایت شرایط و ضوابط خاص می‌باشد.

کلید واژگان: افزایش جمعیت، تکثیر موالید، کنترل جمعیت، سقط جنین، عزل، عقیم‌سازی

فهرست مطالب

عنوان
صفحه

فصل اول: کلیات تحقیق و مفاهیم

۱	۱-۱. مقدمه
۲	۲-۱. شرح و بیان مسأله پژوهش
۳	۳-۱. اهداف پژوهش
۳	۴-۱. اهمیت و ضرورت موضوع تحقیق
۴	۵-۱. کاربرد نتایج تحقیق
۴	۶-۱. پیشینه علمی موضوع تحقیق
۵	۷-۱. سؤال های تحقیق
۵	۸-۱. شرح روش تحقیق
۶	۹-۱. تعاریف و اصطلاحات

فصل دوم: حکم تکثیر موالید

۱۱	۱-۲. حکم اولیه تکثیر موالید
۲۲	۲-۲. حکم ثانویه ازدیاد نسل
۲۴	۳-۲. معیارها و مقیدات استحباب تکثیر موالید
۲۹	جمع بندی

فصل سوم: بررسی و نقد ادله موافقان و مخالفان افزایش جمعیت و تکثیر موالید

۳۴	۱-۳. ادله موافقان افزایش جمعیت و تکثیر موالید
۴۴	۲-۳. بررسی و نقد ادله مخالفان افزایش جمعیت و تکثیر موالید
۵۰	جمع بندی

فصل چهارم: حکم فقهی سقط جنین و سایر روش های پیشگیری از زاد و ولد

۵۳	۱-۴. نحوه تشکیل نطفه
----	----------------------

۵۴	۲-۴. حکم سقط جنین
۵۹	۱-۲-۴. اقوال فقها
۶۳	۳-۴. روش‌های پیشگیری از بارداری و تکثیر موالید
۶۴	۱-۳-۴. روش‌های جلوگیری از تشکیل نطفه
۶۴	۱-۱-۳-۴. روش‌های پیشگیری موقت
۶۷	۲-۱-۳-۴. بررسی حکم شرعی عزل
۷۵	۳-۱-۳-۴. حکم شرعی سایر روش‌های پیشگیری موقت
۷۸	۲-۱-۳-۴. پیشگیری دائمی (عقیم‌سازی یا نازاسازی)
۸۳	جمع‌بندی
۸۵	نتیجه‌گیری
۸۹	پیشنهادات
۹۰	فهرست منابع

فصل اول

کلیات تحقیق و مفاهیم

۱-۱. مقدمه

مسأله جمعیت، از دیرباز بنا به دلایل سیاسی، اقتصادی، نظامی و ... مورد توجه و عنایت دولتمردان، اندیشمندان و اقشار مختلف کشورهای مختلف جهان بوده است و همواره نظریات مختلفی در زمینه کاهش و یا افزایش آن وجود داشته است. در ایران نیز موضوع جمعیت مورد عنایت بوده است، که به ویژه از سالهای پس از انقلاب و جنگ تحمیلی مورد توجه جدی مسئولین نظام قرار گرفت و به دنبال آن سیاست‌های تحدید موالید و تنظیم خانواده در پیش گرفته شد و اقدامات مختلفی از جمله به کارگیری روش‌های مختلف پیشگیری از بارداری در این راستا صورت گرفت. البته از گذشته تاکنون عده‌ای مخالفت با این سیاست‌ها و خواستار فرزندآوری و ازدیاد نفوس بوده‌اند که هر دو نظریه به دلایل مختلفی جهت اثبات مدعای خود تمسک جسته‌اند. از چند دهه‌ی اخیر نیز ادامه‌ی سیاست کنترل جمعیت و تحدید موالید خطری جدی برای کشور اسلامیمان از سوی برخی صاحب‌نظران تلقی شده است و ضرورت افزایش جمعیت و تکثیر موالید در کشور مورد تأکید قرار گرفته است. بنابراین با توجه به اهمیت موضوع و موارد مذکور می‌طلبد که این مسأله از جوانب مختلف مورد تحلیل و بررسی قرار گیرد. یکی از ابعاد که ضرورت بررسی دارد، دیدگاه دینی و مذهبی در این زمینه است. در منابع دینی اسلام همواره ازدیاد و کثرت نسل مورد تشویق و تأکید قرار گرفته است. لذا با توجه به موارد مذکور لزوم اطلاع و آگاهی از اصول و مبانی فقهی و دینی مسأله‌ی تکثیر نسل و تبیین و بررسی موارد مبهم آن و دیدگاه‌های مختلف مسأله و نیز ضرورت شناخت حکم سقط جنین و روش‌های پیشگیری از زاد و ولد، آشکار می‌شود. این پایان‌نامه متشکل از چهار فصل، نتیجه‌گیری و پیشنهادات می‌باشد. فصل اول به بیان کلیات، و تعاریف برخی اصطلاحات به کار رفته در پایان‌نامه اختصاص دارد. در فصل دوم حکم فقهی افزایش جمعیت و تکثیر نسل، در فصل سوم ادله و دیدگاه موافقان و مخالفان مسأله افزایش جمعیت و تکثیر موالید، و در فصل چهارم حکم فقهی سقط جنین و نیز بکارگیری روش‌های پیشگیری از زاد و ولد و تکثیر نسل مورد بحث و بررسی قرار می‌گیرد و در نهایت نیز به نتیجه‌گیری همت گمارده می‌شود.

۱-۲. شرح و بیان مسأله پژوهش:

مسأله‌ی جمعیت یکی از مسائل مهمی است که از دیرباز مورد توجه و در نظام جمهوری اسلامی ایران از چند دهه‌ی گذشته و بویژه بعد از پیروزی انقلاب اسلامی مطرح گردیده است. با توجه به انفجار و رشد بالای جمعیت ایران در سال‌های اولیه بعد از پیروزی انقلاب و جنگ تحمیلی، این مسأله مورد عنایت مسئولان نظام قرار گرفت و به دنبال آن سیاست‌های کنترل جمعیت و تنظیم خانواده در پیش گرفته شد. این روند ادامه یافت تا آنجا که در حال حاضر متوسط نرخ رشد جمعیت در ایران به ۱/۳ درصد کاهش یافته است. در طی این سالها مسأله کنترل و افزایش جمعیت، مخالفان و موافقانی از سوی اقشار مختلف، بخصوص علما و فقهای جامعه داشته و هر کدام از دو نظریه به مدارک و ادله ای استناد کرده‌اند.

از آنجایی که امور زندگی و مسائل جامعه اسلامی می بایست مطابق با احکام الهی باشد و نیز با توجه به تأکید برخی اندیشمندان اسلامی و در رأس آنها رهبر معظم انقلاب بر جدی گرفتن موضوع افزایش جمعیت و تکثیر موالید، بر آن شدیم که با شناسایی و ارزیابی مبانی مسأله مذکور، زوایای مبهم آن را روشن ساخته و ببینیم آیا اسلام با افزایش جمعیت موافق است و حکم اولیه در این مورد چیست و در موارد ضروری چه حکمی دارد و همچنین با بررسی دیدگاههای گوناگون و ادله آنها بدانیم نظریه صحیح و سازگار با اسلام کدام است، و اینکه دیدگاه شرع اسلام و فقهای امامیه در رابطه با روش‌های پیشگیری از تکثیر نسل و سقط جنین چه می‌باشد. بدیهی است نتایج بدست آمده در این پژوهش می تواند متولیان امر را در برنامه‌ریزی معقول و منطقی و بدور از افراط و تفریط کمک نماید.

۱-۳. اهداف پژوهش:

هدف اصلی:

بررسی و شناخت مبانی فقهی و حکم افزایش جمعیت و تکثیر موالید از دیدگاه امامیه

اهداف جزئی:

- ۱- آگاهی از آیات و روایات وارده در مورد افزایش جمعیت و تکثیر موالید
- ۲- شناسایی ادله و دیدگاههای مخالف و موافق فقها و محققین در رابطه با افزایش و کنترل جمعیت
- ۳- بررسی حکم سقط جنین و روش‌های کنترل جمعیت و جلوگیری از فرزندآوری

۱-۴. اهمیت و ضرورت موضوع تحقیق:

امروزه مسأله افزایش یا کاهش جمعیت از مسائل مبتلا به کشور اسلامی یمن است. با توجه به اجرای سیاست کنترل جمعیت و تنظیم خانواده در چند سال اخیر که به علت عدم مدیریت صحیح منتج به سیر نزولی موالید و نگرانی از کاهش و همچنین سالخوردگی جمعیت در سال‌های آتی شده و با توجه به توصیه اندیشمندان جامعه و در رأس آنان رهبر معظم انقلاب به افزایش جمعیت و تکثیر موالید، ضرورت دارد که موضوع مذکور با دقت مورد بازنگری قرار گیرد و با بررسی دیدگاه‌های فقها و ادله موافقان و مخالفان آن، و همچنین با نگرشی فقهی بر روش‌های سقط جنین و طرق جلوگیری از تکثیر نسل، زوایای مختلف آن تبیین و روشن گردد و نتایج آن در اختیار جامعه و متولیان امور قرار داده شود. از آنجایی که اکثریت مطالبی که تاکنون در این خصوص نوشته شده در راستای تبیین و تقویت نظریه ضرورت کنترل و کاهش جمعیت بوده است، پژوهش حاضر در نوع خود بدیع خواهد بود؛ چراکه در پی بیان و ترجیح دیدگاه مخالف، یعنی ضرورت افزایش جمعیت می باشد.

۱-۵. کاربرد نتایج تحقیق:

با توجه به دغدغه و نگرانی که نسبت به کاهش جمعیت مسلمین و در نتیجه سالخوردگی جمعیت وجود دارد، قطعاً تحقیق حاضر مورد توجه مسئولان ذیربط قرار می‌گیرد و با پذیرش موضوع افزایش جمعیت و ضرورت تکثیر نسل از سوی خردورزان، افراد جامعه آمادگی بیشتر در خصوص عمل به توصیه‌ها را پیدا خواهند کرد. دستگاہها، حوزه‌ها، سازمان‌ها و افرادی که می‌توانند از این پژوهش استفاده کنند عبارتند از:

۱- قوه مقننه

۲- قوه مجریه

۳- حوزه علمیه

۴- دانشجویان و اساتید رشته‌های فقه، حقوق، جامعه‌شناسی و روانشناسی

۱-۶. پیشینه علمی موضوع تحقیق:

در منابع فقهی، آیات و روایاتی وجود دارد که به طور مستقیم و غیر مستقیم به مسأله مورد بحث مربوط می‌شود؛ از جمله آیات و روایاتی که امر به ازدواج، توالد و تکثیر نفوس می‌کنند و تکثیر

نسل را مایه ی قدرت و مدد الهی می دانند و نیز روایاتی که بر انتخاب همسر زایا، آوردن فرزند صالح، نهی از عزوبت و ترک ازدواج و مانند اینها تأکید دارند.

در کتاب های فقهی فقهای گذشته به صورت پراکنده و جزئی اشاره هایی به موضوع افزایش جمعیت شده، ولی احتمالاً به علت عدم ابتلای به موضوع هیچ بحث جدی و راهگشایی در این خصوص نشده است. با بررسی های به عمل آمده به جز کتابی با عنوان "رساله نکاحیه؛ کاهش جمعیت ضربه ای سهمگین بر پیکر مسلمین" که توسط سید محمد حسین حسینی طهرانی، در انتقاد و رد برنامه های کنترل جمعیت و تحدید موالید نگاشته شده است، به کتاب و یا پایان نامه ای در این باره بر نخوردیم که موضوع افزایش جمعیت و ضرورت آن را به بررسی فقهی و دینی گرفته باشد. در پژوهش های انجام گرفته در زمینه ی جمعیت، صرفاً یا از بُعد جمعیت شناسی و پزشکی به موضوع پرداخته و یا اینکه بیشتر تأکیدشان بر مسأله ی کنترل جمعیت و تنظیم خانواده و بررسی روش های آن بوده است. برخی از تحقیقاتی که به موضوع کنترل جمعیت پرداخته اند، عبارتند از: ۱- پایا نامه ی "بررسی فقهی کنترل جمعیت"، نوشته داریوش احمدی سرموری که به بررسی این مسأله و اهداف و حکم شرعی آن پرداخته است. ۲- پایا نامه ی "نگاهی به مسئله کنترل جمعیت از دیدگاه اسلام"، نوشته فرج اله نادری که دلایل طرفداران و مخالفان کنترل جمعیت را ذکر کرده و شیوه های کنترل جمعیت را بیان کرده است. ۳- پایا نامه ی "تنظیم خانواده در اسلام"، نوشته ی عثمان محمدی که به بررسی تنظیم خانواده و روش های آن پرداخته و سپس ادله مخالفان و موافقان مسأله تحدید نسل و حکم شرعی تنظیم خانواده را بیان کرده است. در پژوهش حاضر سعی بر آن است که به طور دقیق و جامع مسأله افزایش جمعیت مورد بررسی قرار گرفته و علاوه بر بررسی موضوع از دیدگاه فقهی دینی، تا حدودی به جنبه ی اجتماعی و پزشکی نیز پرداخته شود.

۱-۷. سؤال های تحقیق:

سؤال اصلی:

مسأله افزایش جمعیت و تکثیر موالید چه جایگاهی در فقه امامیه دارد؟

سوالات فرعی:

۱- حکم و مبانی فقهی افزایش جمعیت و تکثیر موالید چیست؟

۲- موافقین و مخالفین مسأله افزایش جمعیت و تکثیر موالید چه ادله ای دارند؟

۳- دیدگاه دین، فقها و مراجع عظام تقلید در رابطه با سقط جنین و به کارگیری هر یک از روش‌های پیشگیری از بارداری چگونه است؟

۸-۱. شرح روش تحقیق:

در پژوهش حاضر از روش توصیفی تحلیلی استفاده می‌شود و جمع آوری مطالب به روش کتابخانه‌ای و اسنادی است. به این صورت که ابتدا با مطالعه کتب فقهی و حدیثی و استفاده از بانک‌های اطلاعاتی به شناسایی و جمع آوری منابع و مآخذ فقهی، پزشکی و جمعیت‌شناسی مرتبط با موضوع پایان‌نامه و نیز گردآوری آرا و نظرات فقها و مراجع پرداخته و سپس به فیش برداری از مطالب مربوط با موضوع، نگارش اولیه مطالب بر اساس طرح تحقیق، رفع اشکالات نگارشی بر اساس نظرات و ذراهنمایی‌های استادان راهنما و مشاور و چیدن فصول بر اساس محورهای اصلی تحقیق و اولویت‌های موضوعی در هر فصل و در نهایت به دسته‌بندی، تبیین و تحلیل مطالب و نگارش پایان‌نامه اقدام می‌شود.

۹-۱. تعاریف و اصطلاحات:

حکم اولیه

در تعریف حکم اولیه گفته شده است:

« حکمی که بر شیء به لحاظ عناوین اولی آن جعل شده، بدون لحاظ عوارضی که بر آن عارض شود؛ مانند اکثر احکام واقعی، تکلیفی و وضعی.^۱ »

حکم ثانوی

در تعریف آن گفته‌اند:

«حکمی است که بر موضوعی به وصف اضطرار، اکراه و دیگر عناوین عارضی بار می‌شود، مانند جواز افطار در ماه رمضان در مورد کسی که روزه برایش ضرر دارد یا موجب حرج است و سبب نام‌گذاری چنین حکمی به حکم ثانوی آن است که در طول حکم واقعی اولی قرار دارد.^۲ »

البته تا زمانی که امکان عمل به حکم اولی وجود دارد، نوبت به حکم ثانوی نمی‌رسد.

۱ - حکیم، محمد تقی، الاصول العامة للفقہ المقارن، ۷۳.

۲ - کلانتری، علی اکبر، حکم ثانوی در تشریح اسلامی، ۳۳.

احکام حکومتی

تعاریف مختلفی برای حکم حکومتی شده است. صاحب جواهر در تعریف حکم می‌گوید: «حکم دستوری از سوی حاکم است، برای عمل کردن طبق یک حکم شرعی تکلیفی، یا اعتبار تحقق یک حکم وضعی یا موضوع حکم تکلیفی یا وضعی در موردی خاص.^۱» ایشان بر اساس اطلاق دلیل جعل ولایت در مقبوله عمر بن حنظله، نتیجه می‌گیرد که تعریف فوق چنان که حکم قضایی را شامل می‌شود، حکم حکومتی را هم در بر می‌گیرد.^۲ علامه طباطبایی در این خصوص چنین می‌گوید: تصمیماتی که ولی امر، در سایه قوانین شریعت و رعایت موافقت آن‌ها به حسب مصلحت وقت گرفته، و طبق آنها مقرراتی وضع نماید و به موقع اجرا بیاورد، مقررات نام برده لازم الاجرا و مانند شریعت دارای اعتبار می‌باشد، با این تفاوت که قوانین آسمانی، ثابت و غیر قابل تغییر و مقررات وضعی، قابل تغییر و در ثبات و بقا تابع مصلحتی می‌باشد که آن‌ها را بوجود آورده است و چون پیوسته زندگی جامعه انسانی در تحول و رو به تکامل است، طبعاً این مقررات تدریجاً تبدیل پیدا کرده، جای خود را به بهتر از خود خواهند داد.^۳

سقط جنین

جهاض (به کسر) یا همان سقط از حیث لغوی در معانی چون، افتادن از بالا افتادن، افتادن بر زمین، خارج شدن فرزند از شکم مادر، به کار رفته است.^۴ در مفردات جنین به معنای فرزند مادامی که در رحم مادرش است آمده است.^۵ در لغت‌نامه دهخدا چنین آمده که، جنین به هر چیز پوشیده و نیز بچه که در شکم مادر باشد، می‌گویند و به بچه انداختن از شکم، بچه ناتمام افکندن زن، اسقاط جنین اطلاق می‌شود.^۶

۱- نجفی، محمد حسن، جواهرالکلام، ۱۰۰/۴۰.

۲- ر.ک: همان.

۳- ر.ک: طباطبایی، سید محمد حسین، بحثی درباره مرجعیت و روحانیت (مقاله ولایت و زعامت)، ۸۳.

۴- ر.ک: قرشی، سید علی اکبر، قاموس قرآن، ۲۷۸/۳؛ راغب اصفهانی، حسین بن محمد، مفردات ألفاظ القرآن، ۴۱۴؛ ابن منظور، ابوالفضل، لسان العرب، ۳۱۶/۷ و طریحی، فخر الدین، مجمع البحرین، ۲۵۳/۴.

۵- ر.ک: راغب اصفهانی، مفردات ألفاظ القرآن، ۲۰۴.

۶- ر.ک: دهخدا، علی اکبر، لغت‌نامه دهخدا، جلد ۱ و ۲.

در علم پزشکی سقط جنین یا ختم حاملگی به موردی اطلاق می‌شود که اقدام به این عمل قبل از قابلیت حیات یافتن جنین در خارج رحم مادر باشد.^۱

عزل

عزل در لغت به معنی دوری جستن و کناره‌گیری است. خداوند متعال در مورد شیاطین می‌فرماید: «إِنَّهُمْ عَنِ السَّمْعِ لَمَعْرُؤُونَ»^۲ آنها از استراق سمع (و شنیدن اخبار آسمانها) برکنارند!.

در اصطلاح، عزل یعنی کناره‌گیری از عمل مقاربت قبل از انزال منی جهت جلوگیری از بارداری زنان.^۳ امام خمینی در تحریر الوسیله چنین می‌گوید: «عزل، عبارت است از بیرون آوردن آلت در وقت انزال و خالی نمودن منی به خارج (از رحم) در غیر وجه حره دائمی. و همچنین است در زوجه حره دائمی با اذن او.»^۴

تحدید موالید یا کنترل جمعیت

در تعریف کنترل جمعیت و تحدید نسل آمده است:

«مفهومی است که معمولاً در یک سطح وسیع (جامعه یا کشور) مطرح می‌شود و گونه‌ای از سیاست جمعیتی است که با در نظر گرفتن امکانات اقتصادی و طبیعی کشور یا جامعه، در پی کاهش جمعیت می‌باشد. به عبارت دیگر، تحدید موالید رفتار طرح ریزی شده‌ای است برای پیشگیری از بارداری که شامل کاربرد وسایل ضد حاملگی و همچنین امساک از رابطه‌ی زناشویی می‌شود. برنامه‌های تحدید موالید، بیشتر در کشورهای مطرح می‌شود که با مسأله "انفجار جمعیت" و "بیش جمعیتی" نسبی مواجه هستند.»^۵

تنظیم خانواده

در تعریف تنظیم خانواده گفته شده است:

«به مجموعه تدابیری اطلاق می‌شود که با استفاده از روشها و شیوه‌های مختلف، به خانواده‌ها اجازه و امکان می‌دهد تعداد اولادی را که مایلند داشته باشند.»^۶

۱- ر.ک: مجموعه‌ای از نویسندگان، دیبایی، امیر، بررسی مسأله سقط جنین از دیدگاه اسلام و قانون، ۲۸۲.

۲- شعرا/۲۱۲.

۳- ر.ک: جزری، ابن اثیر، مبارک بن محمد، النهاية فی غریب الحدیث و الأثر، ۳/۲۳۰ و ابن منظور، لسان العرب، ۱۱/۴۴۱

۴- امام خمینی، روح الله موسوی، تحریر الوسیله، ۲/۲۴۲.

۵- تقوی، نعمت الله، مبانی جمعیت شناسی، ۱۴۹.

۶- ر.ک: همان، ۱۵۰.

تنظیم خانواده در سطح خانواده هدفش ایجاد توازن میان امکانات اقتصادی و تعداد اولاد است و در سطح جامعه به منظور ایجاد تعادل میان جمعیت و تولید انجام می‌گیرد.^۱ با توجه به تعاریف فوق روشن می‌شود که تنظیم خانواده، الزاما با محدود ساختن موالید ملازم نیست و چه بسا در مواردی، تنظیم خانواده مستلزم کثرت اولاد و تکثیر جمعیت باشد. و از همین جا می‌توان بین دو واژه تحدید نسل و تنظیم خانواده تفاوت گذارد. تحدید نسل صرفا به معنای محدود ساختن توالد به منظور دستیابی به جمعیت کم‌تر می‌باشد، در حالی که، تنظیم خانواده همان‌طور که می‌تواند قلت جمعیت را در پی داشته باشد، می‌تواند در راستای کثرت جمعیت و یا ثابت نگه داشتن آن اعمال شود.

سیاست‌های جمعیتی

مجموعه اصول، تدابیر و تصمیمات مدون جمعیتی است که از سوی دولتها در کشورها اتخاذ می‌شود و حدود فعالیت‌های او را در رابطه با مسائل جمعیتی یا اموری که نتایج جمعیتی دارند تعیین می‌کند. این سیاست‌ها در پی ایجاد تعادل بین جمعیت و عوامل اقتصادی و فراهم آوردن امکانات بیشتر برای رفاه افراد جامعه، به کار گرفته می‌شوند. همان‌طور که از نام آن برمی‌آید عمدتاً نقش مسئولین سیاسی و دولتها و بالطبع نحوه عمل مردم در آن تأثیر دارد. دولتها به دو طریق، اجرای سیاست‌های مستقیم و بی‌واسطه و نیز اتخاذ سیاست غیر مستقیم و با واسطه، بر تحولات جمعیتی یک کشور موثر واقع می‌شوند. سیاست‌های مستقیم به منظور تعیین ساختار جمعیت انجام می‌گیرد، مانند تشویق موالید، مبارزه با مرگ و میر، پیشگیری از باروری، پذیرش کارگران خارجی، و غیره. اما سیاست‌های غیرمستقیم، همان سیاست‌های عمومی اجتماعی-اقتصادی و سوق دادن کشور در جهت تحولاتی در ساخت و حرکات جمعیت است که در سطح کشور اتخاذ و اجرا می‌شود.^۲ سیاست‌های جمعیتی در دو سطح کلان و خرد اتخاذ و مورد اجرا گذارده می‌شوند. سیاست‌های جمعیتی کلان، سیاست‌هایی است که در سطح بسیار وسیع اتخاذ شده و کل جامعه را در بر می‌گیرد. در حالیکه سیاست‌های جمعیتی خرد، در سطح محدودتری اجرا شده و بجای کل جامعه، بخشی از آن را هدف قرار می‌دهد. سیاست‌های جمعیتی دو جنبه کمی و کیفی دارند. جنبه کمی به افزایش یا کاهش جمعیت، گسترش یا محدودیت ابعاد شهرها و مهاجرت روستائیان به شهرها مربوط می‌شود. از جمله سیاست‌های کمی، محدودیت بیمه اعضای خانوار، ممنوعیت یا

۱- ر.ک: همان.

۲- ر.ک: نخعی، محمد، افلاطونیان، عباس، جمعیت و تنظیم خانواده، ۲۴.

مجاز بودن سقط جنین، آزادی یا منع وسایل پیشگیری از حاملگی. جنبه کیفی با تندرستی جمعیت‌ها، نظارت بر امر ازدواج بهداشت و تأمین اجتماعی و آموزش مهارت‌ها و تخصص‌ها در ارتباط است. از انواع سیاست‌های کیفی می‌توان حمایت از سالخورده‌گان، حمایت از مادران، ضرورت آزمایشات قبل از ازدواج، تأمین رفاه اجتماعی و بهداشت روانی را نام برد.^۱

فصل دوم

حکم تکثیر موالید

در ادله و متون دینی نسبت به فرزندآوری و تکثیر موالید، بسیار سفارش و ترغیب شده است که می‌توان از آنها برای تحصیل و تشخیص حکم اولیه آن، استفاده کرد. البته این توصیه‌ها و سفارشات، معیارها و مقیداتی نیز دارند که باید در مسأله افزایش جمعیت و تکثیر موالید مورد توجه قرار گیرند. در اینجا به پاره‌ای از آیات قرآن و روایات وارده از معصومین (ع) اشاره می‌شود:

۲-۱. حکم اولیه تکثیر موالید

در متون دینی و فقهی آیات و روایات بسیاری وجود دارد که در آنها به فرزندآوری و تکثیر نسل تشویق و ترغیب شده و این موضوع مورد توجه و تأکید شارع مقدس قرار گرفته است که با توجه به کثرت آنها می‌توان حکم اولی استحباب تکثیر نسل را به دست آورد.

أ. آیات

از جمله آیاتی که می‌توان از آنها برای استنباط حکم استفاده کرد؛ آیاتی است که تکثیر و بقای نسل را هدف اصلی ازدواج و پیوند زناشویی می‌دانند:

أ. خداوند متعال می‌فرماید:

«فَاطِرُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا وَمِنَ الْأَنْعَامِ أَزْوَاجًا يَذُرُّكُمْ فِيهِ لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ»^۱ او آفریننده آسمانها و زمین است و از جنس شما همسرانی برای شما قرار داد و جفتهایی از چهارپایان آفرید و شما را به این وسیله [بوسیله همسران] زیاد می‌کند. هیچ چیز همانند او نیست و او شنوا و بیناست!»

در این آیه «يَذُرُّكُمْ» دربردارنده معنای تکثیر است.^۲ خداوند مردم و حیوانات را نر و ماده قرار داد تا زیاد شوند و این زیاد شدن نعمتی از جانب خداوند تعالی است.^۳ و همچنین آیه ۷۲ نحل که در مورد بعد ذکر شده است.

برخی از آیات، فرزند و فزونی آن را نعمت و امداد الهی و مایه‌ی قدرت و عظمت معرفی کرده‌اند، از جمله اینکه خداوند متعال می‌فرماید:

۱- شوری/ ۱۱.

۲- ر.ک: زمخشری، محمود، الکشاف عن حقائق غوامض التنزیل، ۲۱۲/۴ و فخر رازی، ابوعبدالله محمدبن عمر، مفاتیح الغیب، ۵۸۲/۲۷.

۳- ر.ک: مغنیه، محمد جواد، تفسیر الکشاف، ۵۱۴/۶.

أ. « وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا وَجَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ بَنِينَ وَحَفَدَةً وَرَزَقَكُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ أَفَبِالْبَاطِلِ يُؤْمِنُونَ وَبِالنِّعْمَتِ الَّتِي هُمْ يَكْفُرُونَ؛^۱ خداوند برای شما از جنس خودتان همسرانی قرار داد و از همسرانتان برای شما فرزندان و نوه‌هایی به وجود آورد و از پاکیزه‌ها به شما روزی داد آیا به باطل ایمان می‌آورند، و نعمت خدا را انکار می‌کنند؟»

علامه طباطبایی معنای این آیه را اینگونه بیان می‌کند:

« خداوند برای شما از همسرانتان از راه ولادت، پسران، نوه‌ها و یاورانی قرار داد که از خدمت آنان در حوائجتان کمک بگیرید، و به وسیله آنان ناملايمات را از خود دور سازید.^۲»
در ادامه می‌گوید:

« نعمت همان قراردادن همسرانی از جنس خودتان، و فرزندان و نوه‌هایی از همسرانتان است؛ چون این از بزرگترین و آشکارترین نعمتها است.^۳»
در تفسیر نمونه چنین آمده است:

«بی‌شک وجود نیروهای انسانی، همچون فرزندان و نوه‌ها و همسران در اطراف هر کس، نعمت بزرگی برای او است، که هم از نظر معنوی او را حمایت می‌کنند و هم از نظر مادی^۴»
برخی در تفسیر آیه مذکور، ترک ازدواج و جلوگیری از فرزند و تحریم حلال‌های الهی را، باطل‌گرایی و کفران نعمت محسوب کرده‌اند^۵ که البته به نظر می‌رسد ظاهر آیه در مورد انکار این نعمت‌ها هشدار می‌دهد و ارتباطی با جلوگیری از فرزندآوری ندارد. ظاهراً از تعبیر نعمت بودن آن می‌توان استفاده کرد که وجود فرزند و تولید نسل ترجیح دارد.

ب. در یکی از آیات قرآن آمده است:

« وَيُمِدُّكُمْ بِأَمْوَالٍ وَبَنِينَ وَبِغَنَاتٍ لَكُمْ جَنَّاتٍ وَيَجْعَلُ لَكُمْ أَنْهَارًا؛^۶ و شما را با اموال و فرزندان فراوان کمک می‌کند و باغهای سرسبز و نهرهای جاری در اختیارتان قرار می‌دهد.»

این آیه فرزندان را مایه‌ی مدد و کمک از جانب خداوند می‌داند. برخی از مفسران گفته‌اند

۱- نحل/۷۲.

۲- طباطبایی، سید محمد حسین، المیزان فی تفسیر القرآن، ۱۲/۲۹۷.

۳- همان.

۴- مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، ۱۱/۳۱۵.

۵- ر.ک: قرائتی، محسن، تفسیر نور، ۶/۴۲۶.

۶- نوح/۱۲.